

Aziz Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'deki Manaları

The Meanings of the Word "Aziz" in the Quran

Cemal Abdullah Aydın

Öz

Bu makalede Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde zikredilen "Aziz" kelimesinin delaletleri incelenmektedir. Ayrıca kelimenin aynı köke sahip diğer kalıplardaki şekilleri ele alınmış; ancak Esmâ-i Hüsnâ olarak zikredildiği ayetler araştırma dışı bırakılmıştır. Makalede hicretin ilk asırlarında telif edilmiş Arap dili kaynakları esas alınmıştır. Erken dönem Arap Dili sözlükleri, Vücûh ve nezâir eserleri, tefsirler, Kur'an kelimelerini açıklayan meâni/garibu'l-Kur'an literatüründen istifade edilmiştir. "Aziz" kelimesinin farklı manalarına dair kadim kaynaklarda yer alan açıklamalar nakledilmiştir. Kelimeye ait on farklı mana tespit edilmiştir. Kaynaklardaki bilgiler ışığında kelimenin ilk manası belirlenmiş, zamanla farklı ancak birbirleriyle irtibatlı anlamları nasıl kazandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonrasında "aziz" kelimesinin ve aynı kökten türemiş başka kalıplardaki kelimelerin geçtiği ayetler sırayla zikredilmiştir. Bu ayetlerle ilgili kaynak eserlerde yazılanlar titizlikle tercüme edilerek bilhassa dil âlimlerinin kelimeye ve diğer türevlere yüklediği manalar belirtilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak her ayetin meali verilmeye çalışılmıştır. Mukayese edilmesi için Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay ve Ali Fikri Yavuz'un telif ettikleri meallerden bu ayetlerin Türkçe karşılıkları aktarılmıştır. Böylelikle kelimenin ve türevlerinin geçtiği ayetlere göre aldığı manalar ortaya konulmuştur. Bahsi geçen on manadan sekizinin Kur'an'da yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca örnekler üzerinden mealler tenkit edilerek değerlendirilmiştir. Türkçede de kullanılan "aziz" kelimesinin, Kur'an ayetlerinin meallerinde aynen yer almasının yanlış anlamalara yol açabileceği örneklerle gösterilmiştir. Sonuç kısmında tespit edilen manalar topluca zikredilmiş, elde edilen neticeler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-Aziz-Izzet-Garibu'l-Kur'an- Tefsir- Meâni'l-Vücûh ve Nezair

Abstract

This article examines the meaning of the word "Aziz" (except for "Asma-ul-Husna") and other words with the same root in other forms found in the Holy Qur'an. The research draws on Arabic language sources compiled in the first centuries of the Hijrah. It also utilizes early Arabic language dictionaries, works of Wujuh and Nasa'ir, Tafsirs, and the literature of Maani and Gharib al-Quran, which explains the words of the Qur'an. This article quotes ancient sources to define the word "Aziz," and identifies ten different meanings attributed to the word. It also attempts to establish a connection between these ten different meanings based on the most concrete one. The study then goes through the verses in which "Aziz" and other words with the same root appear in order. Providing meticulous translations of the source texts about these verses, the article presents the meanings attributed to the word and other derivatives, especially by linguists. It then offers translations of each of these verses accordingly. This paper also cites Turkish translations of Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay, and Ali Fikri Yavuz, demonstrating the various meanings attributed to the word depending on the context. Eight of the ten meanings mentioned are found in the Qur'an. The paper also assesses these translations through examples, aiming to illustrate that a direct translation of the word may cause misunderstandings, although the exact same word exists in Turkish. The conclusion lists all of the meanings attributed to the word and the findings of this research.

Keywords: Quran, Aziz, Izzet, Garibu'l-Kuran, Tafseer, Maani'l-Quran, Al-WojooH Wa Al-Nazair

* **Sorumlu Yazar:** Cemal Abdullah Aydın (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İstanbul, Türkiye. E-posta: cemal.aydin@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0003-2833-2915

Atf: Cemal Abdullah. "Aziz Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'deki Manaları." *darulfunun ilahiyat* 34, 2 (2023): 419–451. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1341913>

Extended Summary

Comprehending the verses of the Holy Qur'an requires more than just reading; genuine comprehension is dependent on grasping the intricate meanings hidden within its words. This article conducts an incisive analysis of the nuances of the Quranic term "Aziz," as well as related words derived from the same root, to elucidate their precise semantic dimensions. Noteworthy, "Aziz" is one of Allah's 99 revered names, collectively known as Asma-ul-Husna. However, the present study is dedicated to exploring the multifaceted interpretations of "Aziz" apart from its manifestation in the Asma-ul-Husna lexicon, as that aspect demands separate scholarly investigation.

A pivotal facet of the term lies in its homophonic nature, wherein this discourse aims to distinguish the various connotations of "Aziz". This endeavor examines the classical Arabic literature and foundational texts to uncover the term's myriad implications. Historic lexicons contain a wealth of interpretations attributed to "Aziz," tracing its evolution from its initial embodiment denoting soil hardening—an inherently tangible concept. The term's semantic landscape has evolved over time to encompass a spectrum of meanings, each of which resonates with the insights of previous scholars, thus corroborating the thesis expounded within this article.

The meanings woven around "Aziz" include rigidity, arduousness, potency, unattainability, staunchness, triumph, regality, and ascendancy—eight distinct facets adorning its existence within the Holy Qur'an. Furthermore, "Aziz" assumes the mantle of "scarcity and preciousness," within the Quranic fabric, adding yet another layer of depth to its semantic matrix. Consequently, this single word bears ten different shades of meaning, each tailored to its contextual application within the sacred verses.

This study aims to reveal the potential interconnections among these connotations. The current article conducts an in-depth examination of the term's lexical applications in Qur'anic verses. Aside from its attribution as one of the divine names, the term "Aziz" عزيز appears eleven times in the Qur'anic text. Furthermore, variations of the root term, including اَعَزَّة (aizzah), عَزَّة (izzah), اَعَزَّ (a'azz), تُعِزُّ (tu'izz), عَزَّ (izz), عَزَّزْنَا (azzazna), and عَزَّنِي (azzany), appear in seventeen different verses. Thus, this paper examines the semantic underpinnings of twenty-eight Qur'anic verses, drawing on a corpus of classical dictionaries, exegetical commentaries (tafsirs), and authoritative works such as "Maani'l-Qur'an," "Gharib al-Qur'an," "Wujuh," and "Nazair." In this regard, the elucidations proffered by eminent scholars like Muqatil ibn Sulayman (150/767), Khalil ibn Ahmad (175/791), Yahya al-Farra (207/822), Abu "Ubaydah (209/824), Ibn al-Sikkit (244/858), Ibn Qutayba (276/889) Ibn Jarir al-Tabari (310/923), al-Zajaj (311/923), Ibn Durayd (321/933) an-Nahhas (338/950) Abu Mansur al-Azharī (370/980) Abu Sulayman al-Khattābī (388/998) al-Jawharī (393/1003) Ibn Fāris (395/1004) Abu Hilal al-Askari (400/1009-?) Raghīb al-Isfahanī (425/1033-?), Wahidī (468/1076), al-Ghazzali

(505/1111) al-Zamakhshari (538/1144), and Majduddin Ibn al-Athir (606/1210) are invoked alongside dictionary definitions and explanations from scholarly resources.

This study makes a meticulous effort to provide translations of Quranic verses containing the term “Aziz” or lexically related terms, to render their meanings precise. This work also includes four distinct authoritative Turkish translations of the Holy Qur’an. These translations, authored by Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay, and Ali Fikri Yavuz, are well-known in Turkish Islamic discourse.

Elmalılı Hamdi Yazır and Ömer Nasuhi Bilmen, both scholars of the Ottoman madrasah tradition, and Hasan Basri Çantay, a luminary nurtured within the Ottoman intellectual landscape, bestow the hallmark of classical authenticity on their translations. In parallel, Ali Fikri Yavuz’s rendition is one of the most widely distributed Turkish translations, demonstrating its accessibility.

By meticulously engaging with these select translations, this study enriches the scholarly landscape through a nuanced exploration of the term “Aziz” and its cognates, rooted in an array of authoritative Turkish Qur’anic translations.

The prominence of these translations as pioneering examples of their respective literary styles, combined with their widespread dissemination, plays a significant role in selecting these particular renditions. The article includes excerpts from these four Turkish Qur’anic translations, forming a foundational framework for comparative analysis. This method allows for a juxtaposition of the translations proposed in this study to those found in the four prevalent Qur’an translations, thereby leveraging Arabic primary sources as a comparative touchstone.

Moreover, this paper broadens its scope to include an evaluative dimension of the chosen translations. This evaluative process is supported by illustrative examples that aim to clarify the nuances of the subject matter under consideration.

Furthermore, this paper examines the chosen translations, substantiated with illustrative examples, to explain the subject at hand. Although the term “Aziz” exists in Turkish, its semantic depth is overshadowed by its Arabic counterpart. Despite their classical essence, the translators of the four Qur’anic versions occasionally choose a literal rendering of “Aziz,” leading to comprehension challenges in contemporary contexts. Consequently, retranslations are urgently needed guided by a more approachable approach.

Furthermore, within the scope of this article, a thorough discussion of the semantic complexities inherent in the term “izzah,” as opposed to its antonymous counterpart “zilla,” ensues. Given their association with the term “Aziz,” their occurrence in Turkish language warrants attention. The translations proffered by Hasan Basri Çantay are remarkable for their clarity, which can be attributed to his journalistic background. His

careful selection of lexical choices could support this clarity in translation, which could be tailored to his intended readership.

By delineating semantic parameters of this homonymous term and fostering accurate comprehension in line with its verses, this article sheds light on the depth of analysis by early Arabic and tafsir scholars of the Qur'an. Finally, this study can be used as a model for researching other Quranic terminologies.

This scholarly article makes a dual contribution by delineating the semantic parameters surrounding a homonymous word while ensuring its accurate comprehension within the context of its occurrences in Quranic verses. As a result, it sheds light on the exhaustive extent to which previous Arabic scholars and commentators meticulously examined the complexities of the Qur'an.

The significance of this research transcends its immediate subject matter, with the potential to serve as a pioneering model for examining numerous other words in the Qur'an. By elucidating the methods and insights used in this study, it lays the groundwork for a broader scholarly framework that can be extrapolated to analyzing various linguistic components present in the Quranic discourse.

1. Giriş

Kur'an-ı Kerim yahut hadis-i şerif metnlerindeki cümleleri doğru anlayabilmek için kelime delaletlerini doğru bilmenin gerekliliği açıktır. Aksi takdirde ciddi yanlış anlamalar ortaya çıkar.

Kelime yönünden zenginliğiyle birlikte birçok dil gibi Arapçada da “müşterek” yani eş sesli kelimeler vardır.¹ Hem Kur'an-ı Kerim'de hem hadis-i şeriflerde bu tür kelimelerin varlığı dilin kullanımı yönünden gayet doğaldır. Kur'an-ı Kerim'in de farklı ayetlerinde değişik anlamlar kazanan lafızları inceleyen bilim dalına “Vücûh ve Nezâir” denildiği ve bu sahaya has kitaplar telif edildiği bilinmektedir.²

Bazen eş sesli kelimeler -bilhassa dili sonradan öğrenenler için- yanlış veya eksik anlamalara yol açabilmektedir. Eş sesli bir kelimenin zaman zaman birbirinden çok farklı anlamlarda kullanıldığını görmek mümkündür. Kuran-ı Kerim'de sık geçen “aziz” sözcüğü de bu kelimelerdendir.

Değişik manalara gelen bu sözcüğün delalet ettiği anlamları belirlemek gayesiyle Vücûh ve Nezâir eserlerinden, ilk dönem Arap Dili sözlüklerinden, tefsirlerden, Kur'an kelimelerini açıklayan “meâni/garibu'l-Kur'an” literatüründen ve Türkçe telif edilmiş meallerden istifadeyle hazırlanacak bir çalışma, yer aldığı ayet-i kerimeleri doğru anlamaya vesile olacaktır. Aynı zamanda Allah'ın güzel isimlerinden biri olan kelimenin, Esmâ-i hüsnâ dışındaki manaları da önemlidir.

Makalemizde; Kur'an'da, Allah'ın isim ve sıfatı olarak **zikredilmeyen** “aziz” kelimesinin geçtiği yerlerin anlamları yukarıda zikrettiğimiz türdeki kaynak eserlere başvurularak incelenmiştir. Arapça kaynaklardan yaklaşık hicri beşinci asra kadar yazılmış olanlar esas alınmıştır. Sonraki asır müelliflerine sadece dikkat çeken bir husus varsa başvurulmuştur.

Son dönemlerde çok sayıda meal kaleme alındığı için çalışmamızda, Türkçenin bu sahadaki ilk ürünleri sayılan Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay ve Ali Fikri Yavuz mealleriyle sınırlı kalınmıştır. Zira Elmalılı Hamdi Yazır ve Ömer Nasuhi Bilmen meal müellifleri arasında Osmanlı dönemi dersiamlarından. Hasan Basri Çantay Osmanlı döneminde yetişmiş ve gazetecilik yapmış, Cumhuriyet dönemi ilk meal müelliflerindedir. Ali Fikri Yavuz ise otuz küsur baskıyla öne çıkan bir meal telif etmiştir. Bu özellikleriyle klasikleşmiş diyebileceğimiz bu dört meal temel alınmıştır.

1 Arapçada eş seslilik hakkında geniş bilgi için, Bkz. Celeleddin es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulumi'l-luğa ve envâ'iha*, thk: Fuad Ali Mansur (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998), 1/292-304.

2 M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, *DİA* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013), 43/141.

1. “Aziz”in Sözlük Manaları

Kök harfleri “عزز” olan فعيل veznindeki kelime hakkında en eski bilgi verenlerden birisi Mukatil b. Süleyman’dır (150/767). Kelimenin altı manası olduğunu söylemektedir. Her mana için ayetleri zikreden Mukatil b. Süleyman *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinde kelimenin şu manalara geldiğini belirtmektedir: Ulaşılması zor, ulu, hamiyet sahibi, sertlik, zorluk manasında şiddetlilik, kuvvetli olmak.³ Harun b. Musa el-Ezdî (170/786?) Mukatil’in verdiği manaların aynısını vermiş, sadece kuvvetli olmayı zikretmemiştir.⁴

En eski sözlük müellifi Halil b. Ahmed (175/791) kelimeye dair sözlerine şöyle başlar: “İzzet Allah’a aittir. Allah istediğini aziz, istediğini zelil kılar. Kim Allah ile izzet kazanmaya çalışırsa Allah onu izzetli kılar”⁵

Halil b. Ahmed’in bu ifadesinden a-z-z kökünden türemiş «izzet»in zillet yani düşüklüğün/alçaklığın zıt anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda “aziz” denilince ilk olarak “âli/yüksek olan” akla gelir.⁶ Ancak devamında kelimenin “az olan” manasına geldiğini ve bu manadaki her şey için kullanılabileceğini söyler. “Aziz” neredeyse bulunmayacak kadar az olan, diğer bir ifadeyle çok nadir bulunan şeydir. Ardından zorlukla geçen sene için (azza’) kelimesinin kullanıldığını belirtir. Buna göre “aziz” zor olan diye anlaşılabilir. Halil b. Ahmed “filan kişi falanca ile izzet buldu, onunla şeref elde etti demektir” sözleriyle tekrar yükseklik manasını zikretmiş olmaktadır. Sad suresi 23. ayet-i kerimeyi (وعزني في الخطاب) naklederek “azze” fiilini “beni yendi” diye açıklar. Yağmurdan sonra yerin sertleşmesi ifade edilirken bu fiilin kullanıldığını belirtir.⁷

İbnu’s-Sikkît (244/858) *el-Elfaz* adlı meşhur eserinde “züll” mefhumunu açıklarken şunu söyler: “Asmaî (216/831) der ki: züll zorluğun zıddıdır. Züll, mezellet ve zillet, izzetin zıddıdır. Zelül zorun, zelil azizin zıddıdır”.⁸

3 Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011), s.101. (İleride kelimenin geçtiği ayetlerin manalarını izah ederken Mukatil’in ayetlere göre verdiği manaları nakledeceğiz.)

4 Harun b. Musa el-Ezdî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Hâtim Dâmin (Bağdat: Irak Kültür ve enformasyon bakanlığı, 1988), s.69.

5 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu’l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2003), 3/145-146. (Kitabın Halil b. Ahmed’e aitliği ve içerdiği bilgilere dair tartışmalara rağmen ilk asırlardan bize ulaşan önemli bir kaynak olduğu kanaatindeyiz.)

6 Bu anlamlandırmada Kuran-ı Kerim’de Al-i İmran suresi 26. ayette (تعز) kelimesinin (تذلل), Maide suresi 54. ayette (أعزة) kelimesinin (أذلة) ve Münafikun suresinde 8. ayette (الأعز) kelimesinin (الأذلة) şeklinde zıt anlamlı kelimelerle kullanılmalarının tesiri olduğu düşünülebilir. Nitekim sonraki sözlüklerde bu zıt anlama işaret edildiği görülecektir.

7 Ferâhîdî, *Kitabu’l-ayn*, 3/146.

8 İbnu’s-Sikkît Ebu Yusuf Yakub b. İshâk, *el-Elfâz*, thk: Fahreddin Kabave (Beyrut: Lübnan naşirun, 1998), s. 463.

İbn Cerir et-Taberî (310/923) izzet kelimesini Nisa 139. ayetin tefsirinde “izzetin aslı şiddettir. Bundan ötürü sert, şiddetli zemine ‘azaz’ denilmiştir.” diye açıklar.⁹ Burada onun, şiddetten; katılığı, sağlamlığı kastettiği anlaşılmaktadır.

IV. Yüzyıl alimlerinden İbn Düreyd (321/933) *Cemheretü'l-luğa* adlı eserinde kelimenin k-h-r kökünden gelen kahretme yani galip olma ile eş anlamlı olduğunu söyler. Sert hale gelen her şeyin (استعز) azizleştğini, toprağa sert çamur haline geldiğinde (azez) denildiğini belirtir.¹⁰

Ebu Mansur el-Ezherî (370/980) “aziz” in Allah’ın sıfatı olduğunu belirttiikten sonra farklı görüşleri naklederek kelimenin manasını açıklar. “ilişilemez, mağlup olmaz” “güçlü, her şeye galip olan” “benzeri olmayan” gibi manalardan bahseder. Sonrasında kelimenin geçtiği bazı ayet-i kerimeleri ve Arapların yaygın kullandığı cümleleri açıklar. Burada da fiil olarak geldiğinde kelimenin “galib gelme, güçlendirme, değer verme” manalarını zikreder. Ayrıca fiil olarak muzari kalıbı fethalı yani (عَزَّ - يَعْزُّ) şeklinde olursa şiddetlenme (zorlaşma) anlamına geleceğini, bir şeyin çok az bulunması (nadirlik) için kullanıldığını belirtmektedir. Ancak muzarii kesreli olursa yani (عَزَّ - يَعْزُّ) fiilinin zilletten sonra güçlenme demek olduğunu ifade eder. Yine yağmur yağdıktan sonra toprağın sertleşmesi için kullanıldığı gibi, şiddetli sağanak yağmur için “izz” denildiğini söyler.¹¹

Ebu Süleyman Hattâbî (388/998) “aziz” kelimesine “yenilmeyen” karşılığını verdikten sonra “izz” masdarının üç vechi olduğunu söyler: 1- Galibiyet 2- Kuvvet 3- Değerlilik. Bunlara göre “aziz” kelimesinin “muadili, örneği, benzeri olmayan” diye tevil edilebileceğini belirtir.¹²

Tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-'Arabîyye'nin müellifi Cevherî (393/1003) öncekilerin verdiği bilgileri aktarır¹³, onu ihtisar eden Muhammed b. Ebu Bekir er-Râzî (666/1268 ?) iki kökten bahseder. İlkinin muzari vezni kesrelidir (عَزَّ - يَعْزُّ). Zilletin zıddı manasına gelir. İkincisinin ise muzari vezni fethalıdır (عَزَّ - يَعْزُّ). Zilletten sonra

9 İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire, Mektebetü İbnu Teymiyye, 1968), 9/ 319.

10 İbn Düreyd Muhammed b. Hasan, *Cemheretü'l-luğa*, thk: Remzi Ba'lebekki (Beyrut, daru'l-ilm li'l-melayin, 1987), 1/129.

11 Ebu Mansur Muhammed Ezherî el-Herevî, *Tehzibu'l-luğa*, thk: Muhammed Avad Murib (Beyrut: Daru ihyai't-turasi'l-arabi, 2001) I,64-66.

12 Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nü'd-duâ*, thk: Ahmed Yusuf Dekkâk, (Dimaşk: Daru's-sekafeti'l-arabiyye, 1984), s. 46-47.

13 İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah*, thk: Ahmed Abdulğafur Attar (Beyrut:Daru'l-ilm li'l-melayin, 1987), 3/885.

güçlenme demektir.¹⁴ İbn Fâris (395/1004) ise a-z-z kökünün tek olduğunu, mağlup etme bağlamında şiddet¹⁵ (güç) ve kuvvete delalet ettiğini söyler. Bu mana ile ilgili nakillerde bulunduktan sonra zorluk ile ilgili manalara geçer. Mesela idrarını zor yapan deve için “عزوز” denildiğini belirtir. Yine hastalığın ağırlaşması durumunda “استعز” fiilinin kullanıldığını zikreder. Cevherî, İbn Dureyd gibi toprağın sertliği ile ilgili manaları sıraladıktan sonra bol ve şiddetli yağmur için de “عز” denildiğini bildirir. Bu köke dair aktardığı diğer bilgiler de bahsedilen manalar çerçevesindedir.¹⁶

Ebu Hilal el-Askerî (400/1009-?) *el-Furûku'l-luğaviyye* adlı eserinde “aziz” kelimesini “kendisine kimsenin zarar veremediği kişi” diye tanımlar. Kartalların yüksek yerlerde yuva yapması ve kimsenin elinin ulaşamaması sebebiyle “azize” diye anıldıklarını söyler. K-h-r kökünden türeyen fiil ile farklarını belirtirken de “aziz” olanın “kaahir” olmayı kapsamadığı ancak “kaahir” olanın “aziz” vasfına haiz olduğu şeklinde bir ayırım yapar. Örnek olarak şunu zikreder: “Bir kişi diğerini yenersen ve onunla ilgili istediği şeyi yapma gücüne sahipse ‘kahare’ fiili kullanılır”.¹⁷

Ebu Hilal, çalışmamızda öne çıkarmaya çalıştığımız farklı delaletleri tespit noktasında asıl çarpıcı açıklamaları *el-Vücuuh ve'n-nezâir* adlı eserinde yapmıştır. Zira kelimenin Kuran-ı Kerim’de yedi manada kullanıldığını söyler. Mukatil’in verdiği altı manaya ilaveten “zilletin zıddı” olmayı zikreder. Ayrıca kelimenin değişik manalar kazanması ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Kanaatimizce bu gayet önemlidir. Ebu Hilal bu eserde izzetin aslının “galibiyet” olduğunu söyler. Sonraları “ulaşılması zor” manasında kullanıldığını söyler. Allah Teâlâ’nın “Aziz” diye isimlendirilmesinin sebebini, mağlup edilemeyen “Gâlib” vasfına sahip olmasıyla açıklar. Kelimenin “az” manasını da “aziz adam” a benzetilerek kazandığını söyler. Aziz kişiye nasıl güç yetirilemiyor ise az olan nesneyi elde etmeye de güç yetirilememesi söz konusudur. Yoksa “izzet” yani azizlik azlık demek değildir.¹⁸

14 Muhammed b. Ebu Bekr er-Razi, *Muhtarû's-Sihah*, thk: Mahmud Hatır (Beyrut: Lübnan naşirun 1995), s. 467.

15 Türkçede kullandığımız şiddet ile karıştırılmamalıdır.

16 Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvinî, *Mu'cemu mekayisi'l-luğa*, thk: Abdüsselam Harun (Beyrut: Darü'l-fikr, 1979), 4/38-42.

17 Ebu Hilal Hasan b. Abdullah Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, thk: Muhammed Selim (Kahire: daru'l-ilm ve's-sekafe, 1998), s.110-111.

18 Askerî, *el-Vücuuh ve'n-nezâir*, thk: Muhammed Osman (Kahire, Mektebetu's-sekafeti'd-diniyye, 2007), s. 342-343.

Râğıb el-İsfahânî (425/1033-?)¹⁹ “‘izzet, kişinin mağlubiyetine mâni bir durumdur”²⁰ der.

İmam Gazzalî (505/1111) Allah Teâlâ'nın güzel isimlerini anlattığı kitabında “aziz” in farklı manalarına dair dikkat çekici açıklamalar getirmiştir:

“Benzeri **az bulunan**, kendisine **çok ihtiyaç duyulan**, **ulaşılması zor**, değerli²¹ kimsedir. Her kimde bu üçü bir arada bulunmazsa ona ‘aziz’ denilmez. Nice az bulunan şey vardır ki değeri büyük, faydası çok değilse aziz diye tavsif edilmez. Nice değeri büyük şey vardır. Ancak faydası çok değildir, yine aziz diye adlandırılmaz. Nice değeri büyük, faydası çok ve benzeri olmayan şey vardır. Eğer ulaşılması zor değilse buna da aziz denilmez. Mesela güneşin benzeri yoktur. Yerküre de böyledir. Her ikisinin faydası büyük, kendilerine duyulan ihtiyaç şiddetli olsa da izzetli (aziz) olmakla nitelenemezler. Çünkü onları görmek zor değildir. Demek ki aziz diye anılmak için her üç anlamın bir arada bulunması gerekir. Diğer bir husus bu üç manadan her birisinin tam (kâmil halde) ve eksik olmalarıdır. Nadir bulunma vasfındaki tamlık (eksiksizlik) teke râci olmakla mümkündür. Zira tek bir tane olandan daha az olamaz. Öyle ki bir benzerinin var olması imkânsızdır. Bu vasıf ancak Allah Teâlâ için geçerlidir. Ama güneş, varlıklar arasında tek bir tane olsa da aynı kâmil ve güzel vasıfta bir güneşin daha varlığı imkânsız değildir. İhtiyacın şiddetli olmasında eksiksizlik ise, aziz olana her şeyin her hususta ihtiyaç duymasıdır. Öyle ki var olmada, varlığını sürdürmede, vasıflarında bile her şeyin ona muhtaç olmasıdır. Bunun kâmil hali ancak Allah'a (c.c.) aittir. Aziz varlığa ulaşma zorluğu yani üçüncü manada ise kâmil olma hali ona ulaşmanın imkansızlığı ile olur. Burada ulaşmak, onun künhünü tam bilmek demektir. Bunun da kâmil hali sadece Allah'a (c.c.) aittir. Allah teala böylelikle mutlak ve gerçek manada Aziz olandır. Bu isme sahip olmakta başka kimse ona denk değildir.”²²

Zemahşerî (538/1144) *Esasü'l-belağa* adlı eserinde kelimenin “azze” şeklindeki fiil formatının galibiyet manasına geldiğini söyledikten sonra zorluk anlamında kullanıldığı farklı örnekleri naklederek açıklar.²³

Neşvan el-Himyerî (573/1178) ilk mana olarak zelilin zıddı diye anlam verdikten sonra “aziz olan şey var olmayan şey demektir” diye bir açıklama yapar.²⁴

- 19 Vefat tarihi ile ilgili çok farklı nakiller bulunan İsfahânî'nin, hicri beşinci asrın başlarında vefat ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bkz: Ömer Kara, «Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râğıb el-İsfahani». *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 107-113.
- 20 Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, thk: Safvan Davudi (Dimaşk: Daru'l-kalem, 1992), s. 563.
- 21 Burada İmam Gazzalî'nin *خطير* diye kullandığı kelimeyi “değerli” sözcüğüyle çevirdik. Cevherî *رجل خطير* terkiibini “değerli kişi” şeklinde açıklamıştır. bkz. Cevherî, *Sihah*, 2/648.
- 22 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzalî, *el-Maksadu'l-esnâ fi şerhi meanî esmaillahi'l-hüsnâ*, thk: Bessam Abdülvahhab el-Câbi: (Limassol: al-Jaffan al-Jabi, 1987), s.73.
- 23 Ebu'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *Esasü'l-belağa*, thk: Muhammed Uyunussud (Beirut: Daru'l-kütüb'l- İmiyye, 1998), 1/ 650.
- 24 Neşvan el-Himyerî, *Şemsu'l-ulum ve devaü kelami'l-arabi mine'l-külüm*, thk: Hüseyin Amrî, Mutahhar İryani, Yusuf Abdullah (Beyrut: Daru'l-fikir, 1999), 7/4297.

Mecdüddin İbnü'l-Esir (606/1210) ilk mana olarak mağlup edilemeyen galip ve güçlü kişi diye açıklayıp izzet kavramının köken itibariyle güç anlamına geldiğini söyledikten sonra muzari vezni kesreli olan fiilin (عَزَّ - يَعْزُ) güçlü olma, fethalı olan fiilin ise (عَزَّ - يَعْزُ) zor olma manasına geldiğini belirtir.²⁵ Yukarıda *Cevherî*'den nakilde bulunurken onun *Sihah*'ını şerh eden Râzi'nin de tıpkı İbnü'l-Esir gibi kelimeyi iki bâb üzerinden açıkladığını belirtmiştik. Anlaşılan İbnü'l-Esir'den sonrakiler bu ayrımı ondan almıştır.

Kelimenin farklı delaletlerinin olduğunu erken dönem dil alimleri Mukatil b. Süleyman ile Halil b. Ahmed'in ve ondan sonraki dil alimlerinin ifade ettikleri görülmektedir. Bu delaletler ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi gözükebilir. Hangi mananın Arap dilinde önce kullanıldığını yahut hangisinin diğerinden türemiş olabileceğini kesin surette tespit etmek zordur. Ancak bununla ilgili bazı tahmin ve çıkarımlarda bulunabiliriz.

Dikkat edilirse kelimenin manası verilirken soyut bir mefhum olan “zilletin zıddı” anlamı öne çıkmakla beraber, soyut ve somut diğer anlamlardaki delaletler arasında “yerin sertleşmesi” şeklinde tamamen maddi bir delalet zikredilmiştir. Bir dilde kelimelerin somut anlamlarda kullanımının soyut olanlardan daha önce olduğunu düşünürsek sözcüğün esas delaletinin toprağın **sertliği** olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Taberi (310/923), Zeccac (311/923), Nehhas (338/950) ve sonra gelen tefsir ve dil alimleri Nisa 139. ayette “izzet tümüyle Allah'a aittir” mealindeki ifadeyi açıklarken bu hususa dikkat çekmiş, toprağın sertliğinin asıl mana olduğunu, şiddet, kuvvet, zorluk ve galibiyet manalarının bu ilk delaletinden hareketle kelimeye yüklendiğine işaret ederler.²⁶ Dolayısıyla kelimenin diğer manaları olarak kaydedilen **zor olma, güçlü olma, ulaşlamama, savunma gücü, galibiyet, ululuk ve üstünlük** kavramlarını karşılama da bu anlamla alakalı olabilir. Zira İbn Dureyd'in sadece toprak için değil her türlü sert nesne için bu kelimenin kullanıldığını belirttiğini nakletmiştik. Ancak hem ikinci asır alimlerinden Halil b. Ahmed hem üçüncü asır alimlerinden Taberi ve İbn Dureyd kelimenin bilhassa yağmurdan sonra toprağın sertleşmesiyle ilgili kullanıldığını bildirmektedir. Yağmurla sertleşen toprağın dayanıklı olduğu, çığnense de alçalmadığı ve ezilmediği gerçeğinden hareketle kelimeye **kuvvetli, galip ve üstün olma** manaları yüklenmiş olabilir. Çok az yani **nadir bulunma** manasının da güçlü olma, galibiyet ve üstünlük vasıflarının herkeste bulunmamasından ötürü kullanılmış olması mümkündür. Bu hususta Ebu Hilal'in

25 Mejdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis*, thk: Tahir Zavi, Mahmud Tanahi (Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmiiyye, 1979), 3/229.

26 Taberi, *Camii'l-beyan*, 1/443; İbrahim Ebu İshak Zeccac, *Meâni'l-Kuran ve i'rabuhu*, thk: Abdülcelil Şelebi (Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1988), 2/121; Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, thk: M. Ali Sabuni (Mekke: Ümmülkura Üniv., 1989) 2/218.

yorumunu aktarmıştık. Kelimeye yüklenen -Hattabi'nin bahsettiği- **değerlilik** anlamı, ya üstünlük ve güç sahibi olmanın insanlar arasında değer verilen vasıflar olmasından yahut az bulunma manasından hareketle kazanılmış olabilir. Nitekim Gazzali'nin aziz olmayı, ancak üç vasfı bir arada bulundurmakla elde edilebilecek bir özellik olarak gördüğünü ve kâmil manasıyla Allah Teâlâ'yı tanıttığına dair görüşlerini nakletmiştik.

Yukarıda koyu renk karakterlerle zikrettiğimiz anlamlar göz önünde bulundurulduğunda kelimeye birbiriyle alakalı **on** mananın yüklendiğine şahit olmaktadır.

2. Kur'an-ı Kerim'de "Aziz" Kelimesi

Esmâ-i hüсна diye bilinen Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan «aziz» lafzı Kur'an'da en çok bu mana için kullanılmıştır.

Ayet-i kerimelerde nekire haber olarak "والله عزيز" şeklinde lafza-i celalden veya marife haber olarak "هو العزيز" şeklinde هو zamirinden sonra sıklıkla rastlamak mümkündür.

Bunun dışında farklı manalara gelecek şekilde yer almıştır. Farklı manaların yer aldığı ayetleri mealleriyle zikrettikten sonra kelimeye verilen anlamları tespit etmeye çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'de toplamda doksan dokuz (99) defa "aziz" lafzı zikredilmiştir.

Bu doksan dokuz kere tekrar eden "aziz" lafızları arasında Allah'ın (c.c.) ismi veya sıfatı olarak seksen sekiz (88) defa zikredilmiştir. On bir (11) yerde "aziz" kelimesi Allah Teâlâ'nın ismi veya sıfatı şeklinde olmayıp başka manaları ifade etmektedir. Bu ayetler Kur'an-ı Kerim'deki sırasıyla şöyledir:²⁷

1- Kelime Tevbe suresinin 128. ayetinde Resul kelimesinin sıfatı olarak yer almaktadır:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ

Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok aziz gelir.

2- Hud Suresi 91. ayette haber olarak gelmiş, manayı vurgulayan harf-i cerden sonra geldiği için mecrur olmuştur.

27 Kelimenin doğru karışılığının öneminin anlaşılması için ayetlerdeki aziz lafızlarını bilhassa çevirmediğimiz. İleride bu ayetlerin detaylı meallerini vereceğiz.

وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزِيرٌ

Sen nezdimizde aziz değilsin.

Yusuf Suresinde iki defa Yusuf (a.s.)'ı satın alan kişi, iki defa da bizzat Yusuf (a.s.) için bir rütbe olarak "aziz" kelimesi kullanılmıştır.

3-Surenin 30. ayeti şöyledir:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ

Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murad almak istiyormuş.

4-Yine aynı surenin 51. ayetinde şöyle yer alır:

قَالَتْ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْأَنْ حَصْحَصَ الْحَقُّ

Azizin karısı da dedi ki: Şimdi gerçek ortaya çıktı.

Yusuf (a.s.) için ise şu iki ayet-i kerimede "aziz" kelimesi bulunur:

5- Yusuf Suresi 78. ayet

قَالُوا يَا أَبُيْهَا الْعَزِيزُ

Dediler ki: Ey aziz!

6- Yusuf Suresi 88. ayet

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَبُيْهَا الْعَزِيزُ

Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: Ey aziz!

7- Hem İbrahim Suresi 20. ayette hem Fâtır Suresi 17. ayette aynı lafızlarla tekrar eden metinde haber olarak gelmiştir.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ

Bunu yapmak, Allah için hiç de aziz değildir.

8- Fussilet Suresi 41. ayette Kur'an'ın sıfatıdır.

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ

O gerçekten aziz bir kitaptır.

9- Duhan Suresi 49. ayette Allah Teâlâ'nın hitabını yönelttiği kimse için haber olarak yer almıştır.

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

Tat bakalım. Sen azizsin şerefliyin

10- Fetih Suresinin 3. ayetinde “nasr” kelimesinin sıfatı olarak gelmiştir.

وَيَنْصُرْكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا

Allah aziz bir zaferle sana yardım edecektir.

11- Kamer Suresinin 42. ayetinde nekire (masdarın failine izafeti türünden) muzafun ileyh olarak gelmiştir.

فَأَخَذْنَا هُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ

Biz de onları kudret sahibi bir azize yaraşır şekilde yakaladık.

3. Kelimenin Ayetlerdeki Manaları

Görüldüğü üzere Allah'ın (cc) ismi veya sıfatı olmayan “aziz” lafızları gayet azdır. Yukarıda sırayı takip ederek bu lafızların manalarını şöyle tahlil edebiliriz.

Bu surette Tevbe Suresi 128. ayette karşılaştığımız kelimenin ilk bulunduğu “عزيز عليه ما عنتم” cümlesine “zorlanmanız/sıkıntıya uğramanız ona ağır/zor geliyor” şeklinde meâlen mana vermek mümkündür. Burada Mukatil (150/767), İbn Kuteybe (276/889), Nehhas ve Ebu Hilal “aziz” kelimesinin “شديد” Rağib İsfahanî ise (420/1029'dan sonra) “صعب” manasına geldiğini belirtir.²⁸

Her iki lafız da **zor** manasındadır. Hamdi Yazır ayet-i kerimenin meâlini “gayet izzetli, zorlanmanız ona ağır geliyor” şeklinde verirken Bilmen “sizin sıkıntıya uğramanız O'nun üzerine pek güç gelir” Çantay “sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir”, Yavuz ise “zahmet çekmeniz onu incitir ve üzer” şeklinde vermiştir.

Hud Suresi 91. ayetin sonundaki وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ cümlesinde aziz lafzını açıklarken Mukatil kelimeye عظيم yani büyük diye mana verir. Taberî de ifadeyi şu şekilde açıklamaktadır: “Sen, kıymetli saydığımız, zelil ve değersiz hale düşürmekte zorlanacağımız bir kimse değilsin. Tersine bunu rahatlıkla yaparız”²⁹.

Kelimenin burada manasının **değerli** veya **üstün** şeklinde verilmesi hata olmaz. Nitekim Hud Suresi 91. ayetinin bu son cümlesine meallerde, Yazır'ın “ehemmiyetin yok”, Çantay'ın “üstün bir şeref sahibi değilsin” Bilmen'in “Bir izzet sahibi

28 Bkz. Mukatil, *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*, s. 101; İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Garibu'l-Kur'an*, thk: Ahmed Sakr (Beyrut: Darül-Kütübî'l-İlmiyye, 1978) s. 193; Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, 3/ 271; Askerî, *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*, s.343. İsfahanî, *Müfredat*, s. 564.

29 Taberî, *Camîu'l-beyan*, 15/ 459.

değilsin”, Yavuz’un “hiçbir üstünlüğün ve kıymetin yok” şeklinde mana verdikleri görülmektedir.

Yusuf Suresinde bulunan dört adet “aziz” lafzının da o dönemdeki bir devlet makamı için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Başta Yusuf (a.s.)’ı köle olarak satın alan Mısır’ın Aziz’i kıssada anlatıldığı üzere Yusuf (a.s.)’ın hapsedilmesine sebep olmuştur. Hapisten çıktıktan sonra kraldan vazife isteyen Yusuf’un (a.s.) kendisi vazifeye getirildikten sonra ‘Aziz’ diye anılmıştır.³⁰ Mukatil bu resmi makama uygun bir açıklama getirmiş ve kelimeye (العظيم في الملك) yani “hükümranlılıkta büyük” manası vermiştir.³¹ Yavuz, meallerde de doğrudan “aziz” diye bahsi geçen Yusuf (a.s.)’ın efendisi için vezir ifadesini kullanır.

Hem İbrahim hem Fatır surelerinde okuduğumuz *وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ* cümlesinde Mukatil kelimenin şiddetli yani zor anlamına geldiğini söyler. Burada şiddetliyi “zor” anlamında kullandığı devamında *يَشِقُّ عَلَيْهِ* yani “ona zor gelir” ifadesinden anlaşılmaktadır. Yine ilk müfessirlerden Taberi kelimeyi, İbrahim Suresinde “mümteni”, Fatır Suresinde “şedid” şeklinde izah etmiştir.³² Ebu Hilal de Mukatil’in verdiği “şedid” manasını tekrarlamıştır.³³

Burada da kelimeye **zor** manası vermek yanlış olmaz. Zira Allah teala yeni varlıklar yaratmanın kendisine zor gelmeyeceğini bildirmektedir. Bilmen ayeti “Bu, Allah Teâlâ için güç bir şey değildir”, Çantay “Bu, Allah’a göre güç değildir.” şeklinde açıklarken Yazır ve Yavuz “Allah’a göre bu, ehemmiyetli bir şey değildir” diye mana verir.

Fussilet Suresi 41. ayet-i kerimede “aziz” Kuran-ı Kerim’in sıfatı olarak geçer. Taberi (310/923) bu ayetin tefsirinde şu ifadeyi kullanır: “Allah’ın onu aziz kılması ve tebdil veya tahrif etmek yahut değiştirmek isteyen herkesten onu koruması ile aziz olan bir kitaptır.” Devamında bunu söyleyenlerin Katade (117/735) ve İsmail es-Süddi (127/745) olduklarını belirtir. Katade “Allah onu kendi kitabı olduğu için aziz kılmış batıldan korumuştur” derken Süddi ayetin manasının “Şeytana karşı aziz” olduğunu söyler.³⁴ Nehhas burada kelimeyi şöyle açıklar: “Yani üstün gelir, kimse bir benzerini getiremez”³⁵ Maverdi (450/1058) ise ayetin tefsirinde iki vecih

30 Tefsirlerde Yusuf Suresinin 21. ayeti açıklanırken bu makamın valilik, üst düzey emniyetten sorumluluk, maliyeden sorumlu vezirlik vb. olduğuna dair bilgiler aktarılmaktadır. Neticede bir resmi üst rütbe olduğu anlaşılmaktadır.

31 Mukatil, *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*, s. 101.

32 Taberi, *Câmiu'l-beyan*, XVI, 556.

33 Askerî, *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*, s. 343.

34 Taberi, *Câmiu'l-beyan*, 21/479.

35 Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, 6/275.

olduğunu belirtir. İlki Süddi'nin “Şeytana karşı aziz” beyanı, diğeri İbn Abbas'ın şu sözüdür: “İnsanların benzerini söylemesi mümkün değildir”³⁶

Bunlardan hareketle Fussilet suresinde yer alan “aziz” kelimesinin **ilişilmesi zor** manasına geldiğini söyleyebiliriz. Zira hicri ilk çağların alimlerinin yukarıda saydığımız “batıldan korunma”, “şeytana karşı azizlik”, “değişikliğe karşı korunmuşluk”, “galip olma, benzerinin ortaya konulmasının imkansızlığı” manalarının sözlük anlamlarıyla irtibatı düşünüldüğünde “zor ulaşıma” öne çıkmaktadır. Yazır ve Bilmen “aziz kitap” derken Çantay verdiğimiz manaya uygun şekilde “sarp bir kitap” diye meal vermiştir. Yavuz ise “şerefli bir kitap” şeklinde mana vermeyi tercih etmişlerdir.

Duhan Suresi 49. ayet-i kerimede ذُنُّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ beyanının Allah tealanın müşrik Ebu Cehil'e azarlama ve istihza hitabı olduğu hususunda hemen bütün tefsir ve lügat alimleri mütefektir. Mukatil burada kelimeye منيع yani ilişilmesi zor manasını vermiştir. Yahya el-Ferrâ (207/822) Ebu Cehil'in kendisi için “Bu vadinin en değerlisi en güçlüsüyüm” hitabına karşılık bu azarlamaya muhatap olduğunu belirtir. “Azabı tat! Değerli olduğunu iddia ediyorsun ama hiç öyle değilsin.”³⁷ İbnü'l-Enbârî (328/940) *Kitâbü'l-Ezdâd* adlı eserinde bu surette hitap ile aslında zıddının kastedildiğini söyler: “Sen kendi nezdinde azizsin. Bizim nezdimizde ise öyle değilsin”³⁸. Ebu Hilal Askerî ise kelimenin manasının zilletin tersi olarak azametten yani büyüklükten geldiğini söylemektedir.³⁹

Bu ayette kelimenin hem **kuvvetli** hem **değerli** manalarını taşıdığı söylenebilir. Yazır kelimeyi “azîz, kerîm” Bilmen “pek kuvvetli, pek âlicenap” Çantay “çok ulu, çok şerefli” Yavuz ise “çok şerefli ve çok iyi” diye mealen açıklar.

Fetih Suresinin 3. ayetindeki نصرًا عزيزًا tamlamasında Zeccac ve Nehhas kelimeyi -sıfat olması hasebiyle- “izzetli, beraberinde zillet olmayan” diye açıklarlar.⁴⁰ Vahidî (468/1076) zillet olmamasını, muzaffer olanın zillete düşmeyeceği yani mağlup olmayacağını belirterek tefsir etmiştir.⁴¹

36 Maverdi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk: Seyyid İbn Abdülmaksut (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/185.

37 Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kuran*, thk: Ahmet Necati, Muhammed Neccar (Mısır: Darü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1955), 3/43.

38 Ebû Bekr Muhammed b. Kasım el-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-mektebetü'l-asriyye, 1987), s. 258.

39 Askerî, *el-Vücu' ve'n-nezâir*, s. 342-343.

40 Zeccac, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5/ 20; Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, 6/ 275.

41 Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed Vahidî, *et-Tefsiru'l-basit*, (Riyad: İmam Muhammed b. Suud Üniv., 1430-2010), 20/284.

Bu görüşler muvacehesinde نصرًا عزیزا terkiibini “**üstün** bir zafer” diye anlamak mümkündür. Bu zafer'e nail olan galip gelecek mağlup olmayacaktır. Yazır “şanlı bir zafer”, Çantay “çok şerefli bir muzafferiyet”, Bilmen “pek izzetli bir nusret” Yavuz ise “emsalsiz bir zafer” diye çevirmişlerdir.

Kamer suresi 42. ayet-i kerimede أخذ عزيز مقتدر rabbanî beyanını Taberî şöyle açıklar: “güçlü, mağlup olmayan, istediğini yapmaya güç yetiren aciz ve zayıf olmayanın vereceği ceza”⁴² Nehhas bu ayet için iki mana nakleder. Katade'den naklen “intikam almakta güçlü” şeklinde açıkladıktan sonra bir başkasının kendisine manasını “mağlup olmayan” şeklinde bildirdiğini söyler. Vâhidi *Veciz* adlı eserinde “güçlü”⁴³ *el-Basit* adlı tefsirinde ise “galib”⁴⁴, Zemahşeri “mağlup olmayan, muktedir, hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı” diye açıklamıştır.⁴⁵

Burada kelimeyi -muzafun ileyh olduğunu da göz önünde bulundurarak- **mağlup olmayan** yani **galip ve güçlü** şeklinde anlamak isabetli olacaktır. Yazır ve Bilmen kelimeyi kendi lafzıyla çevirmeyi uygun görmüşler, Çantay ise “çok kuvvetli” şeklinde çevirmiştir. Yavuz “her şeye gâlib olan” diye meal vermiştir.

4. Kur'an-ı Kerim'de عزز Kökünden Türemiş Diğer Kelimeler

“Aziz” kelimesi dışında Kur'an'da aynı kökten أَعَزَّ (eizze), عَزَّة (izzet), عَزَّ (eazzu), تُعَزُّ (tuizzu), عَزَّ (izz), عَزَّزْنَا (azzezna), عَزَّنِي (azzeni) kelimeleri vardır.

أعزة

Aziz kelimesinin çoğulu olarak أعزة şeklinde iki ayette yer alır:

1- Maide suresi 54. ayet:

فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ

Allah onların yerine yakında öyle bir nesil getirecek ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Müminlere karşı zelil, kâfirlere karşı azizdirler.

2- Neml suresi 34. ayet

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةً أَهْلِهَا أَذِلَّةً

Belkis şöyle dedi: “Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkın azizlerini zelil hâle getirirler.”

42 Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 20/ 600.

43 Vahidi, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed *el-Veciz*, thk: Safvan Adnan Davudî, (Dimeşk: Daru'l-kalem, 1995), 2/1049.

44 Vahidi, *et-Tefsiru'l-Basit*, 11/ 118.

45 Zemahşeri, *Keşşaf*, 4/ 439.

Yukarıdaki iki ayet “aziz” kelimesinin manasını en iyi açıklayıcı metinlerdir diyebiliriz. Çünkü her ikisinde de kelime çoğul formatında zıddı olan *أذلة* yani “zillette olanlar” ile yer almıştır. Ancak şuna da dikkat etmek gerekir: hem izzet hem zillet kelimelerinin detay manalarının iki ayette aynı olduğunu söylemek zordur. Nitekim Mukatil ilk ayetteki aziz lafzını açıklarken “kafirlerle karşı katı” ifadesini kullanır.⁴⁶ İkinci ayette ise *أعزة* lafzıyla ilgili “onların şerefliikte ulu olanları” demektedir.⁴⁷ Ferra (207/822) ilk ayette Müslümanlara karşı zelil olmayı “onlara merhametli olmak” diye açıklar.⁴⁸ Taberi de zelil olmayı “Müslümanlara yumuşak ve merhametli davranma” kafirlere karşı aziz olmayı da “kafirlerle şiddetli ve katı olma” diye açıkladıktan sonra Hz. Ali’den ve İbn Abbas’tan bu görüşü destekleyen rivayetler nakleder. Birisine karşı izzet izharının katılık göstermek olduğunu söyler.⁴⁹ İbn Ebi Hatim (327/938) isnadıyla Mücahid’den (103/721) kelimeye dair şu açıklamayı nakleder: “Kafirlerle karşı şiddetli”. Zeccac buradaki *أعزة* kelimesini “katı davranışlı” diye açıklar. Zeccac ve Nehhas bilhassa buradaki zilletin, hor hakir manasına gelmediğini ‘Müslümanlara yumuşak, kafirlere katı davranma’ anlamı taşıdığını belirtirler.⁵⁰ Nehhas ayetin manasına dair yaptığı nakillerin birisinde “müminlere karşı zillet içinde olmakla değersizlikleri değil, müminlere karşı yumuşak huylu kafirlere karşı sert oldukları kastedilmektedir.” ifadesini kullanır.⁵¹ Ebu Hilal de ilk ayette kelimeye “katı olma” diye mana verirken ikinci ayette “züllün zıddı” diye açıklar.⁵²

Bu tefsirler ışığında kelimeye ilk ayette “**sert, katı**” ikinci ayette ise “**büyükler, ileri gelenler**” manasını vermek hatalı olmaz. Yazır ilk ayette zelil ve aziz olmayı açıklarken şöyle der “mü’minlere karşı boyunları aşağıda, kâfirlere karşı başları yukarıda”. Bilmen ise “Mü’minlere karşı mütevazi olurlar, kâfirlere karşı da izzet sahipleri bulunurlar.” demektedir. Çantay “müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu” Yavuz “müminlere karşı yumuşak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve başları yukarıda” şeklinde meal vermiştir. İkinci ayetin metnini Yazır “ehalisinin azîz olanlarını zelîl kılarlar”, Bilmen “ahalisinin şerefliilerini zelil kılarlar”, Çantay “Halkından şerefli olanları hor ve hakıyr kılarlar” Yavuz “halkının şerefli kimselerini (öldürerek, esir ederek, mal ve mülklerini yağma ederek) zelil kılarlar” diye çevirmiştir.

46 Ayette cihadın zikredilmesinden “Kafirler” kelimesi ile Müslümanlara düşmanlık besleyip savaş açanların kastedildiği anlaşılmaktadır.

47 Mukatil, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, s. 101.

48 Ferra, *Meâni’l-Kur’an*, 1/313.

49 Taberi, *Câmiu’l-beyan*, 10/ 421.

50 Zeccac, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/183.

51 Nehhas, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/ 324.

52 Askerî, *el-Vücuh ve’n-nezâir*, s. 342-343.

Menfi çağrışımı olan “zelil olma” kavramının ikinci ayette bu menfiliği bariz şekilde yansıttığı görülür. Ancak ilk ayetteki *أذلة على المؤمنين* ifadesinde böyle bir çağrışımın olmadığını, tersine bu vasıftakilerin Allah tarafından sevildiği vurgusuyla müsbet bir çağrışımı müşahede etmek mümkündür.

عزة

Kelimenin masdar formu olmasından ötürü kaynaklarda manasına dair açıklayıcı bilgiler bulmak mümkündür.

“İzzet” kelimesi dokuz ayette mevcuttur:

1- Bakara suresinin 206. ayeti.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ

Ona “Allah’tan kork” denildiği zaman, izzet onu günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!

Mukatil burada kelimeyi “hamiyyet” diye açıklamıştır.⁵³ Siyaktan da anlaşıldığı kadarıyla takvalı olmaya çağrılan kişinin gurur ve kibir içinde öfkeyle karşılık vermesi anlatılmaktadır. Nitekim Taberi önceki ayette bahsi geçen münafık kişinin kendisine yapılan “Allah’tan kork” nasihatine karşılık büyükleğini belirtmektedir.⁵⁴ Burada izzet, zilletin karşılığı olarak büyükleme hissini taşımaktır. Ebu Hilal “kendisine takvalı olmayı emredince büyükleme bu emre uymaya mâni olur. Böylece günaha girer” demiştir.⁵⁵ Maverdî (450/1058) ayetin şu iki şekilde anlaşılabilirliğini söyler: 1- İzzet onu günah işlemeye davet etmiştir. 2- Münafığa “Allah’tan kork” denildiğinde ona engel olan günahı sebebiyle nefsi azizlik yani üstünlük göstererek nasihati kabullenmemiştir.⁵⁶ Genel itibariyle olumlu manaların yüklendiği kelimeye burada menfi bir mana yüklendiğini söyleyebiliriz.

Buna göre izzet kelimesini bu ayette **kibir** diye çevirebiliriz. Yazır “onur”, Bilmen “izzet-i nefis”, Çantay “izzet (-i nefsi, cahilane kibr) i” ve Yavuz “izzeti” diye mana vermiştir.

53 Mukatil, *el-Vüçûh ve 'n-nezâ'ir*, s. 10. Hamiyyet Arapçada bağlama göre olumlu ve olumsuz mana taşır. Bkz. Nehhas, *irabu'l-Kuran* IV,135. Türkçede olumlu manasıyla kullanılır. Özsaygısı olma, herhangi bir şeyi savunma, himaye etme gayesiyle gayrete gelme manasında kullanıldığı gibi kibir manasında da kullanılabilir. Bkz. Semin Halebi, *Umdetu'l-huffaz*, thk. Muhammed Uyunussud (Beyrut: Darul kütübü'l-ilmîyye, 1996), 1/457; İsmail el-Cevheri, *es-Sihah*, thk: Ahmet Attar (Beyrut: Daru'l-ilm lilmelayin, 1979) s. 231.

54 Taberi, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/244.

55 Askerî, *el-Vüçuh ve 'n-nezâ'ir*, s. 342-343.

56 Maverdî, *Nüket*, I, 266.

2- Nisa suresi 139. ayet.

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِئْتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا

Onlar, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost ve sırdaş ediniyorlar. Yoksa onlar kâfirlerin yanında izzet mi arıyorlar? Boşuna aramasınlar. Çünkü izzet tamamıyla Allah'a aittir.

Mukatil izzeti منعة "savunma gücü" diye açıklar.⁵⁷ Taberi "onlar kafirler nezdinde savunma ve güç mü arıyorlar" şeklinde açıkladıktan sonra kafirlerin zelil olduğuna, izzeti (yani gücü) savunmayı ve zaferi Allah'tan istemeleri gerektiğine işaret eder. Zira ayetin devamında da belirtildiği gibi izzet ve savunma gücü (engel olma) Allah'a aittir. O ki istediğini aziz istediğini zelil kılar. Bundan sonra Taberi izzetin aslına dair dikkat çekici açıklamalarda bulunur. "İzzetin aslı şedit olmaktadır. Bundan hareketle sert ve şiddetli kara parçasına 'azaz' denilmiştir." Taberi ayrıca hastalığın şiddetlenmesinde, etin sertleşmesinde ve bir şeyin insana şiddetli yani zor gelmesinde de kullanıldığını belirtir.⁵⁸ Bu ifadelerden Taberi'nin izzetin asıl manasını, **sağlam ve sert** yapılı olmak şeklinde açıkladığını anlıyoruz. Zeccac da bu ayeti açıklarken Taberi'nin dediklerinin takriben aynısını söyler. İlave olarak aynı kökten türeyen "azaz" kelimesinin manası olarak Asmaî'den "üzerinde suyun ve selin çabuk aktığı taş sert toprak" bilgisini aktarır. Zeccac daha sonra izzeti "zülle uğratılmaktan azade olan galibiyet ve şiddet" şeklinde açıklar. Böylelikle yukarıda kelimenin ilk manası olduğunu ifade ettiğimiz "toprağın sertliği" manasını teyit etmektedir. Peşinden Hansa'dan naklettiği beyitteki "men azze bezze" ifadesini "kim güçlenir galip gelirse yağmalar" diye açıklar. Kelimenin bir şeyin bulunamaması yani nadirliği manasında kullanılmasına da "bulunması şiddetli yani zor" diyerek bir tevیل getirir.⁵⁹ Nehhas da Mukatil gibi izzeti منعة yani "savunma gücü" diye açıkladıktan sonra Taberi ve Zeccac'ın söylediklerine benzer bilgileri aktarır.⁶⁰ Ebu Hilal de "savunma gücü" diye mana verir.⁶¹ Müfessirlerin, izzetin dolayısıyla aziz olmanın asıl manası ile sonradan kazandığı manalara, kelimenin iki defa geçtiği bu ayette işaret ettiklerine şahit olmaktayız.

Ayette iki defa geçen izzet kelimesini açıklamalar ışığında "**savunma gücü ve galibiyet**" şeklinde anlamamız uygun gözükmektedir. Münafıklar, kafirler

57 Mukatil, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir* s. 101. منعة kelimesini savunma gücü diye çevirmemizin sebebi engel olma manası taşıyan ع-ن-م kökünden "ilişmek/ulaşmak isteyenlere karşı savunucu mânilere sahip" şeklinde verilen anlamdır. Bkz. Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, İbn Manzur, *Lisanu'l-arab* (Beyrut: Dar Sadır, 1414) 8/343.

58 Taberi, *Camiu'l-beyan*, 9/319.

59 Zeccac, *Meâni'l-Kuran*, 2/121.

60 Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, 2/218.

61 Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, s.342-343.

nezdinde kendilerini savunacak güç ve galibiyet unsurları aramalarından ötürü bu hitaba maruz kalmışlardır. Yazır “izzeti onların yanında mı arıyorlar? Fakat izzet tamamıyla Allah’ındır” Bilmen “İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Muhakkak ki, bütün izzet Allah Teâlâ’nındır.” Çantay “İzzet (-ü şevket) i onların yanında mı arıyorlar? Hakiki bütün ululuk ve kudret Allah’ındır.” Yavuz “izzet ve zaferi onların yanında mı arıyorlar! Muhakkak ki bütün izzet ve kudret Allah’ındır.” şeklinde meal vermektedir. Burada Çantay’ın izzet kelimesi ile şevket ve kudret kelimelerini de kullandığını görüyoruz.

3- Yunus suresi 65. ayet.

وَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

İnkarcıların sözleri seni üzmesin, çünkü bütün izzet Allah’ındır. O, işiten ve bilendir.

Bu ayet-i kerimedeki ifadenin tamamen aynısı az evvel ele aldığımız Nisa suresinde de yer almaktadır. Bundan ötürü izzet kelimesine dair geniş açıklamalar tekrar edilmemiş, kısaca kelime manası verilmiştir.

Nehhas “galibiyet” diye açıklamıştır.⁶² Salebî ve Zemahşerî’de “kudret” yani güç diye açıklamışlardır.⁶³

Burada kelimeyi “**Güç** tamamıyla Allah’a aittir” diye anlamamız yanlış olmayacaktır. Yazır “izzet, hep Allah’ındır”, Bilmen “bütün izzet Allah Teâlâ’nındır” diyerek sadece lafzıyla Çantay ise “izzet ve galebe” Yavuz da “izzet (üstünlük)” diye lafzı açıklamasıyla birlikte zikrederek meal vermişlerdir.

4- Şuara suresi 44. ayet.

وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْعَالِيُونَ

“Firavun’un izzeti hakkı için biz, şüphesiz üstün gelenleriz.” dediler.

Bir ant içmenin aktarıldığı bu ayette Musa (a.s.) kıssasındaki sihirbazların Firavun’un izzeti adına yemin ettiği görülmektedir. Mukatil izzetin burada büyüklük olduğunu söyler.⁶⁴ Taberi sihirbazların yemin ederken kullandığı izzetin “Firavun’un kuvveti, otoritesinin şiddeti, hükümranlığının savunma gücü” anlamına geldiğini söyler.⁶⁵ Ebu Hilal de azamet manasını verir.⁶⁶

62 Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, 3/304.

63 Ahmed b. Muhammed es-Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyan*, thk: Ali Aşur (Beyrut: Daru ihyâi't-Turas, 2002), 5/139; Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşaf an hakakiki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhu't-te'vil* (Kahire: Daru'r-reyyan, 1987), 2/ 357.

64 Mukatil, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, s. 101.

65 Taberi, *Camii'l-beyan*, 19/348.

66 Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, s.342-343.

Edilen yeminin Firavun'un **büyüklüğü** yahut **gücü** adına olduğunu anlaşılmaktadır. Büyüklükten maksadın otorite ve güç büyüklüğü olduğu düşünülürse ikisiyle aynı şeyin kastedildiği anlaşılır. İfadeye Yazır "Firavun'un izzeti hakkı için", Bilmen "Fir'avun'un izzet-i hakkı için" Çantay "Fir'avnın izzeti hakkı için" ve Yavuz "Firavun'un izzeti hakkı için" meal vererek kelimenin lafzını korumuşlardır.

5- Fatır suresi 10. ayet.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا

Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır.

Yukarıda Nisa ve Yunus surelerinde izzetin Allah'a aidiyetinin *إن العزة لله جميعا* şeklindeki ifadesiyle belirtildiğini zikretmiştik. O iki ayette *إن* harfiyle tekid (vurgu) söz konusu iken bu ayette irab bakımından haber olan (الله) lafze-i celalin mübteda konumundaki (العزة) kelimesinden önce zikredilmesi suretiyle tekidin tahakkukunu görüyoruz.

Bu ayetin tefsirinde aralarında ufak farklılıklar olan açıklamalar yapılmıştır. Ferrâ izzetin manasının *علم العزة* yani "izzetin ilmi" demek olduğunu söylemektedir. Ardından "İzzetin ilmine talip olup kime ait olduğunu öğrenmek isteyenler şunu bilsin: tümü Allah'a aittir. Yani izzetin her türü Allah'a aittir" şeklinde bir beyanda bulunur.⁶⁷ Taberi ise üç görüşten bahseder: İlki "kim putlara taparak izzet istiyorsa izzetin tümü Allah'a aittir". İkincisi "kim izzete talip ise Allah'a itaat ederek izzet elde etsin". Üçüncüsü de "Kim izzetin ilminin kime ait olduğunu öğrenmek istiyorsa bilsinki tümü Allah'a aittir. Yani İzzetin her türü Allah'a aittir" Ardından kendi tercih ettiği görüşü belirtir "Kim izzeti istiyorsa Allah ile izzet dilesin. Zira Onun dışındaki ilah ve putlara değil izzet tümüyle sadece Allah'a aittir. Bu görüşe isabetli dememin sebebi, bu ayetten önceki ayetlerde Allah'ın putlara tapmalarından ötürü müşrikleri azarlayıp tehdit etmesinin yer almasıdır. Bundan vazgeçmelerini teşvik burada uygun düşmektedir"⁶⁸. Nehhas, Ferra ve Taberi'nin görüşlerini naklettikten sonra ilim ehlinin "beraberinde zillet olmayan izzetin ilmi" şeklinde anladıklarını ifade eder.⁶⁹

Bu ayette izzeti zilletin zıt anlamıyla yani "Her kim **üstün** olmak istiyorsa bilsin ki **üstünlük** tümüyle Allah'ındır" şeklinde anlamak hem kuvvet hem değerli olma açısından üstünlüğü kapsar. Diğer bir ifadeyle insan Allah'a taparak üstünlük ve şeref sahibi olur. Çünkü üstünlüğe malik olup onu kullara bahşetme vasfına

67 Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, 2/367.

68 Taberi, *Camîu'l-beyan*, 20/443-444.

69 Nehhas, *İrabu'l-Kuran*, 3/247.

sadece Allah Teâlâ sahiptir. Yazır lafzı muhafaza ederek “Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah’ındır” şeklinde meal verirken Bilmen ayette iki defa geçen lafza iki ayrı mana yüklemiş ve açıklama ekleyerek şöyle meal vermiştir: “Her kim izzet (şeref ve şan) istiyorsa (bilsin ki) bütün izzet (kuvvet ve hakimiyet) Allah’ındır.” Çantay “Kim ululanmak hevesine düşerse (bilin ki) bütün ululuk Allah’ındır.” diyerek izzeti kaynaklarda manaları arasında rastlamadığımız “ululanma” kavramıyla çevirmiştir. Yavuz “Her kim şeref ve kuvvet isterse bilsin ki, bütün şeref ve kudret Allah’ındır” mealıyla yukarıda kaynaklarda geçtiğini ifade ederek kelimeye yüklediğimiz anlama yakın bir mana karşılığı vermiştir.

6- Saffat suresi 180. ayet.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ

Rabbin, o izzet sahibi, onların tavsif ettiklerinden münezzehtir.

Taberi izzetin rabbi ifadesini رَبِّ الْقُوَّةِ yani “kuvvetin sahibi” diye açıklamaktadır.⁷⁰ Burada rabb kelimesinin sahiplik ve malikiyet ifade ettiğini belirten Zemahşeri, kralların sahip olduğu izzetin malikinin Allah olduğunu söyler.⁷¹ Böylece onun da buradaki izzet sözcüğünden kuvveti anladığını söyleyebiliriz.

Bu bilgiler ışığında ayeti şöyle anlamak mümkündür: “Rabbin, o **kuvvet ve kudret** sahibi, onların tavsif ettiklerinden münezzehtir yani uzaktır” Yazır mealen şöyle tercüme etmiştir: “Tesbiyh o izzetin sahibi Rabbine onların vasıflarından” Bilmen de lafzı muhafaza etmiştir “Rabbin, o izzet sahibi, onların tavsif ettiklerinden münezzehtir.” Çantay izzeti galibiyet diye yorumlamış ve şöyle meal vermiştir: “Galebe saahibi Rabbin onların isnâd etmekde oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir.” Yavuz da lafzı muhafaza etmeyi tercih ederek “İzzet sahibi Rabbin, onların (uygunsuz) vasıflamalarından münezzehtir.” diye mealen tercüme etmiştir.

7- Sad suresi 2. ayet.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ

Fakat inkâr edenler bir izzet ve ayrılık içindedirler.

Kuran’da ilk geçtiği yer olan Bakara suresi 206. ayette, kafirlerin günah işlemesi sıyıkında menfi bir vasfa işaret ettiğini kaydettiğimiz izzet kelimesinin burada yine kafirleri niteleyen menfi bir mana taşıdığına şahid oluyoruz. Normalde olumlu manalar taşıyan kelimeye Mukatil, bahsi geçen Bakara suresindeki ayette olduğu gibi

⁷⁰ Taberi, *Camiu’l-beyan*, 11/133.

⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 4/69.

“hamiyyet” yani kibir anlamını yüklemiştir.⁷² Taberi de izzeti “hamiyyet” diye açıklar.⁷³ Nehhas da kelimenin Bakara suresindeki manasıyla bu ayette aynı olduğunu vurgular ve *في تكبر وامتناع من قبول الحق* yani “hakkı kabule karşı kibir ve imtina içindedirler” der.⁷⁴ Askerî de bu manayı tekrar etmiştir.⁷⁵

Bu bilgilerden hareketle bu ayetteki izzet kelimesini “**kibir**” diye tercüme edebiliriz. Yazır ayete “Fakat o küfredenler bir onur, bir şikak içindeler” diye meal vererek izzete “onur”, Bilmen ise “Belki o kâfir olanlar, bir gurur ve muhalefet içindedirler.” mealiye kelimeye “gurur” manası yüklemiştir. Çantay “Bil’akis (onların dışı boş) bir onur, (içi ise tam) bir tefrika içindedir” diyerek Yazır’ın verdiği manayı teyit etmiştir. Dikkat çeken husus Bakara suresindeki ayette kelimeyi tekebbür diye açıklayan Çantay burada Yazır’ı teyit etmektedir. Yazır her iki yerde de “onur” u tercih etmiştir. Yavuz ise “doğrusu o kâfir olanlar, bir tekebbür ve bir ayrılık içindedirler” diyerek kelimeye büyüklenme manası vermiştir.

8- Sad suresi 82. ayet.

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

“Senin izzetine yemin ederim ki, elbette onların hepsini azdıracağım.” Dedi.

Allah Teâlâ’ya hitap ederken İblis’in Onun izzetine and içmesini, Mukatil *بعظمتك* yani “azametine/yüceliğine yemin ederim” diye açıklamıştır.⁷⁶ Taberi ise yeminde yer alan izzeti *ما دونك من خلقك وقهرك وسلطانك* yani “kudretinle, otoriten ile, mahlukatına galibiyetinle” şeklinde açıklar.⁷⁷ Zemahşeri de kelimeye *وقهره سلطانه* yani “otoritesi ve galibiyeti” manasını yükleyerek Taberi’nin dediğini tekrar eder.⁷⁸

Burada Allah Teala’nın izzetine yemin eden şeytanın “**yüceliğine/kudretine**” ant içtiğini söyleyebiliriz. Allah’ın yücelik sıfatı zaten hem kudretinin hem otoritesinin büyüklüğünü de kapsar. Yazır “Öyle ise dedi: izzetine kasem ederim ki” Bilmen “Dedi ki: Senin izzetine yemin ederim ki” Çantay “Dedi: Senin izzetine (mutlak kudretine, kahrına) andederim ki” Yavuz “(İblis şöyle) dedi: Öyle ise, izzet ve kudretine yemin ederim ki” şeklinde meal vermişlerdir. Yazır ve Bilmen’in lafzı muhafaza etmesine karşılık Çantay ve Yavuz hocalar naklettiğimiz açıklamalara uyumlu surette ilavelerle meal vermişlerdir.

72 Mukatil, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, s. 101. Hamiyetin bağlama göre olumlu ve olumsuz manalarda kullanıldığını, burada kibir manasına geldiğini daha önce açıklamıştık. Bkz. 53. dipnot.

73 Taberi, *Camî’l-beyan*, 11/142.

74 Nehhas, *İrabu’l-Kur’an*, 3/302.

75 Askerî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, s.342-343.

76 Mukatil, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, s. 101.

77 Taberi, *Camî’l-beyan*, 21/241.

78 Zemahşeri, *Keşşaf*, 4/108.

9- Münafikun suresi 8. ayet.

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

Derler ki: “Eğer Medine’ye döner isek elbette daha azîz olanlar, daha zelil olanları oradan çıkaracaklardır.” Halbuki izzet Allah’a Peygamberine ve müminlere mahsustur. Fakat o münafıklar bilmezler.

Ayette “daha aziz” kelimesinden sonra izzet kelimesi geçmektedir. İzzetin Allah’a aidiyetini belirten dört ayetten sonuncusu budur. İlk üçünü yukarıda açıklamıştık. Aynı zamanda kelime zıddı ile zikredilmektedir.

Burada Allah teala mealden de anlaşıldığı üzere bir nakilde bulunmaktadır. Taberi’nin bu hususta aktardığı rivayetler bu iddianın münafıkların başı Abdullah b. Übeyy’e ait olduğunu bildirmektedir.⁷⁹ Allah teala iddiayı naklettikten sonra izzetin Allah’a, Peygamberine ve müminlere ait olduğunu belirterek münafığın cevabını vermekte, kendisini izzetli diye niteleyen münafıkların başının öyle olmadığını vurgulamaktadır.

Mukatil bu ayette kelimeyi الأَمْعُ yani “daha çok savunma gücüne sahip olanlar” diye açıklar.⁸⁰ Taberi ise الأَشَدُّ وَالْأَقْوَى yani “daha güçlü ve kuvvetli olan” şeklinde mana verir. Devamındaki izzeti de القوة والشدة diyerek açıklayıp aynı manayı tekrar eder.⁸¹ Nehhas ise bu kelime için üç mana birden zikreder القوي الأمين المنيع yani “güçlü, güvenilir ve savunma gücüne sahip”.⁸²

Burada kelimenin zilletle beraber zikredilmesinde münafık İbn Übeyy’in kendisini izzetli müminleri de haşa zelil diye tavsif ederken kendisine üstünlük atfettiği açıktır. Kaynak eserler bu üstünlüğü -naklettiğimiz gibi- güç, kuvvet üstünlüğü olarak açıklamışlardır. Buna göre kelimeyi “**daha güçlü**” veya “**güçte üstün**” diye çevirmek hata olmaz. Devamında Allah’a ait olduğu belirtilen izzeti de -benzer ifadenin yer aldığı ayetler gibi- “**Güç** Allah’a Peygamberine ve müminlere aittir” diye anlamak mümkündür. Yazır “Diyorlar ki: eğer Medine’ye dönersek herhalde eazz olan oradan ezell olanı çıkaracaktır, halbuki izzet, Allah’ın ve Resulünün ve müminlerindir ve lâkin Münafıklar bilmezler” Bilmen ise “Derler ki: «Eğer Medine’ye döner gider isek elbette azîz olanlar, zelil olanları oradan çıkaracaklardır.» Halbuki izzet Allah’a mahsustur ve Peygamberi ile mü’minlere

79 Taberi, *Camiu’l-beyan*, 23/402.

80 Mukatil, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, s. 101.

81 Taberi, *Camiu’l-beyan*, 23/402.

82 Nehhas, *İrabu’l-Kur’an*, 4/287.

mahsustur.” şeklindeki mealleriyle kelimenin aslını muhafaza etmişlerdir. Çantay ise zikrettiğimiz tefsir bilgileriyle örtüşecek surette “Onlar «Eğer Medine’ye dönersek, andolsun, en şerefli ve kuvvetli olan(ımız) oradan en hakıyr (ve zaîf) olanı muhakkak çıkaracaktır» diyorlardı. Halbuki şeref, kuvvet ve gaalibiyet Allah’ındır, Peygamberinindir, müminlerindir.” diyerek meal vermiştir. Yavuz da aynı yolu takip etmiş, kelimeyi tefsirlerdeki manalara uygun yorumlayarak “Diyorlar ki, “(eğer bu savaştan) Medine’ye bir dönersek kuvvet ve şerefi çok olan (bizler), zayıf ve düşük olanı (müminler topluluğunu) oradan çıkaracaktır. Halbuki kuvvet ve üstünlük Allah’ın, Resulünün ve müminlerindir” şeklinde meal vermiştir.

أعز

Yukarıdaki ayet-i kerimede geçen أعز kelimesi iki ayette daha geçer:

Hud suresi 92. ayet.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ لِي كَمَا كُنْتُمْ مِنَ اللَّهِ

Şuayb dedi ki: “Ey kavmim! Benim aşiretim, size göre Allah’tan daha mı azîzdir”

Tefsir kaynaklarının kelimeyi zıddıyla açıkladığını söyleyebiliriz. Taberi ayette Şuayb (a.s.)’ın kavmine hitabını açıklarken “Rabbinizi hafife aldınız” ifadesini kullanır.⁸³ Devamında sevk ettiği ve benzer manaları içeren rivayetlerden anlaşılan, Şuayb (a.s.)’ın üzüldüğü husus kavminin, mensup olduğu aşirete önem verirken Allah Teâlâ’ya şanına yaraşır değeri vermemeleri, gerekli tazimi göstermemeleridir. Nitekim İbn Ebi Hatim de bu önem vermeme hususuna dikkat çeker.⁸⁴ Dolayısıyla “daha mı aziz” ifadesini “daha mı değerli” diye anladıklarını görüyoruz. Vahidi İbn Abbas’tan bir rivayette kelimenin أمنع diye açıklandığını, bunun güçlü manasına geldiğini belirterek ifadenin “aşiretim size göre Allah’tan daha mı güçlü” manasına geldiğini söyler.⁸⁵

Tefsirlerden hareketle ayette Şuayb (a.s.)’ın sorusunu “aşiretim, size göre Allah’tan daha mı **değerlidir**” diye tercüme edebiliriz. Yazır “Ey kavmim! Dedi: benim taallûkatım size Allah’tan daha mı azîz?” Bilmen “Dedi ki: «Ey kavmim! Benim aşiretim sizin üzerinize Allah’tan daha azîz midir?» diye meal vererek lafzı korumuşlardır. Çantay “(Şuayb): «Ey kavmim, dedi, size göre benim kabilem mi Allah’tan daha şereflidir?» diyerek kelimeye “daha şerefli” diye karşılık vermiş, Yavuz ise öncekiler gibi lafzı korumayı tercih ederek şöyle meal vermiştir: “Şuayb dedi ki: Ey kavmim! Benim aşiretim, size göre Allah’tan daha azîz midir?”

83 Taberi, *Camiu'l-beyan*, 15/ 459.

84 İbnu Ebi Hatim er-Razi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim müsnefen*, thk. Esad Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1997), 6/2077-207.

85 Vahidi, *et-Tefsiru'l-basit*, 11/536.

Kehf suresi 34. ayet.

قَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا

Arkadaşıyla konuşurken ona “Ben, servetçe senden daha zenginim, toplulukça da senden daha izzetliyim” dedi.

Zeccac, Kehf suresinde kıssası anlatılan ve konuştuğu kişiye karşı varlık sahibi olmakla övünen adamın sözünde geçen “izzetli olma”yı نُصَارُهُ كَثِيرٌ yani “destekçileri çok” diye açıklamıştır.⁸⁶ Nehhas ise bu sayı çokluğuyla kastedilenlerin “tabi olanlar, hizmetçiler ve çocuklar” olduğunu belirtmektedir.⁸⁷

Buna göre ayetteki “senden toplulukça daha izzetliyim” ifadesini “**evladım, hizmetçi ve yardımcılarım sana kıyasla daha çoktur**” şeklinde anlayabiliriz. Yazır “senden cem’iyyetçe daha izzetliyim” mealiyle kelimeyi lafzıyla aktarmıştır. Bilmen “cemaatçe de senden daha kuvvetliyim” şeklinde verdiği mealle izzeti güç olarak yorumlamıştır. Çantay “Cem’iyyetçe de senden kuvvetli (ve şerefli)yim” mealiyle Bilmen gibi izzeti kelime manasıyla yorumlamıştır. Yavuz da “toplulukça da senden daha kuvvetliyim” mealiyle aynı yolu takip etmiştir.

Bunların dışında aynı kökten gelen kelimeler ayet-i kerimelerde birer defa geçmektedir:

تعز

Âl-i İmran suresi 26. ayette muzari fiil formunda تعز şeklinde yer alır:

تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin.

Bu ayet-i kerimede de zıddı ile anıldığı için izzeti zilletin zıddına göre anlamak mümkündür. Nitekim Nehhas kelimeyi “kişi galip olursa ‘aziz oldu’ mağlup olursa ‘zelil oldu’ denilir” şeklinde açıklamıştır.⁸⁸ Birçok tefsirde kelimenin manasını vermek yerine aziz olanlar ve zelil olanlardan bahsedilmiştir. Bu sebeple klasik kaynaklarda doğrudan kelime manası açıklamasına pek rastlamadık.

Ayetin siyakını da göz önünde bulundurduğumuzda “dilediğini **yüceltir**, dilediğini zillete düşürürsün” şeklinde anlamak isabetli gözükmektedir. Yazır “dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin”, Bilmen “dilediğini aziz edersin, dilediğini de zelil kılarırsın” diye meal vererek asıl lafzı muhafaza etmişlerdir. Çantay ise “Kimi

86 Zeccac, *Meâni'l-Kur'an ve irabuhu*, 3/285.

87 Nehhas, *Meâni'l-Kuran*, 4/241.

88 Nehhas, *Meâni'l-Kuran*, 1/379.

dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın” şeklinde açıklayarak tercüme etmiş, Yavuz “Dilediğini aziz edersin, dilediğini de zelil edersin” mealiyle aslı korumayı tercih etmiştir.

عَزَّ

Meryem suresi 81. ayette mastar olarak عَزَّ şeklinde gelmiştir. عَزَّة kelimesinin müzekker (eril) formudur:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا

Kendileri için izzet olsun diye Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler.

Bu ayet-i kerimede müşriklerin “kendilerine izzet olması için” Allah dışında ilahlar edindikleri bildirilmektedir. Ayetin bu kelimesini açıklayan bazı ilk dönem alimlerinin sözlük manası vermek yerine ayetin siyakında kazandığı manayı vermeyi tercih ettikleri görülmektedir. Ferra burada kelimeyi “ahirette şefaatçi” diye açıklamıştır. Yani ricacı olmaları için başka ilahlara taptıklarını belirtmiştir.⁸⁹ Taberi “ilahlar onlara izzet olsunlar diye” dedikten sonra “ta ki Allah'ın azabından onları korusunlar” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Devamında “O ilahlara tapınmayı Allah nezdinde yaklaşma vesilesi edindiler” demektedir.⁹⁰ Zeccac ve Nehhas ise “yardımcı olmaları” diye açıklamışlardır.⁹¹ İbn Ebû Zemenîn (399/1008) ise farklı olarak müşriklerin ilahlarından fayda beklentilerinin dünya ile sınırlı olduğunu çünkü ahirete inanmadıklarını vurgulamaktadır.⁹²

Ayetin devamında Allah bu beklentilerinin boşa çıkacağını belirtmektedir.

Burada müşriklerin taptıkları ilahlardan bekledikleri izzet ister yardım ister koruma olsun neticede güç sahibi olduğuna inandıkları ilahlardan “kuvvet” desteği bekledikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kelimeyi “**kuvvet**” diye tercüme etmek mümkündür. Yazır “Tuttular Allaktan başka mabudlar edindiler ki kendilerine izzet ve kuvvet olsunlar diye”, Bilmen “onlar Allah'tan başka tanrılar edindiler, kendileri için bir izzet olsun diye” şeklinde meal vererek kelimeyi lafzıyla tercüme etmişlerdir. Çantay “Onlar kendileri için bir izzet (ve kuvvet kaynağı) olsunlar diye Allah'tan başka (düzme) Tanrılar edindiler.” meali ile lafza açıklamasını eklemiştir. Yavuz “Mekke müşrikleri, tuttular Allah'dan başka putları ilâhlar edindiler ki, kendilerini azabdan kurtarsınlar ve yardımcıları olsunlar.” diyerek naklettiğimiz görüşlere uygun bir çeviri yapmıştır.

89 Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, 2/171.

90 Taberi, *Camiul'-Beyan*, 17/249.

91 Zeccac, *Meâni'l-Kuran ve i'rabuhu*, 3/345; Nehhas, *Meâni'l-Kuran*, 4/358.

92 Muhammed b. Abdullah İbn Ebû Zemenîn, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-aziz*, thk: Hüseyin Ukaşe, Muhammed Kenz (Mısır: Faruk hadise, 2002), 3/106.

عَزَّنَا

Yasin suresi 14. ayette عَزَّنَا mazi fiil formundadır.

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ

Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalancı saymışlardı. Biz de üçüncü bir elçi ile aziz kıldık.

Mukatil bu ayette fiili “ikisini güçlendirdik” yani önceden bahsi geçen iki elçiyi bir üçüncüyle güçlendirdik diye açıklamış, buradan hareketle “aziz” kelimesine verdiği altı mananın sonuncusu olarak “güçlü” anlamını yüklemiştir.⁹³ Ferra, Ebu Ubeyde (209/824) ve İbn Kuteybe de (276/889) kelimeyi وَشَدَّدْنَا yani “güçlendirdik” diye açıklamışlardır.⁹⁴ Taberi de “kuvvetlendirdik” diye mana vermektedir.⁹⁵ Nehhas ise galibiyet manasını doğru bulmaktadır.⁹⁶ Ebu Hilal Askeri “güçlendirme” manası vermiştir.⁹⁷

Bu açıklamalar istikametinde ayetteki ifadeyi “üçüncü bir elçi ile **güçlendirdik/destekledik**” şeklinde çevirmek makuldür. Yazır “O sıra ki onlara o ikiyi göndermiştik, bunları tekzip ettiler, biz de bir üçüncü ile izzet (ve kuvvet) verdik” Bilmen “O vakit ki, onlara iki (elçiyi) göndermiştik. Hemen onları tekzip ediverdiler. Sonra bir üçüncü ile kuvvetlendirdik” Çantay “Biz o zaman kendilerine iki (elçi) göndermiştik de onları tekzîb etmişlerdi. Biz de bir üçüncü ile (bunları) takviye etmişdik” ve Yavuz “O vakit kendilerine (İsa’nın Havarî’lerinden) iki elçi göndermiştik de bunları tekzip etmişlerdi. Biz de bir üçüncü elçi ile bu ikisini takviye etmiştik” diye meal vererek ittifakla kuvvet ve takviye manasını vurgulamışlardır.

عَزَّنِي

Sad suresi 23. ayette yine mazi fiil formatındadır

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً وَلِي نَعَجَةٌ وَاجِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ

“Şu adam benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise sadece bir koyunum var. Böyleyken “Onu da bana ver dedi ve tartışmada bana azizlik etti (baskın çıktı).”

Burada fiil olarak yer alan lafzı Ferra açıklarken غلبني “beni mağlup etti”, Ebu

93 Mukatil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve'n-nezâ'ir*, s. 101.

94 Ferra, *Meani'l-Kuran*, 2/373; Ebu Ubeyde Mamer b. Müsenna, *Mecazu'l-Kuran*, thk: Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetu'l-hancı, 1954) 2/158; İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kuran*, s. 364.

95 Taberi, *Camiu'l-beyan*, 20/500.

96 Nehhas, *İrabu'l-Kuran*, 3/262.

97 Askerî, *el-Vüçûh ve'n-nezâ'ir*, s. 343.

Ubeyde “benden daha aziz oldu” yani daha güçlü oldu demektedir.⁹⁸ İbn Kuteybe, Zeccac ve Nehhas da “beni mağlup etti” diye açıklamışlardır.⁹⁹ Taberi önce kelimeyi şöyle açıklar: “Bana hitabında benden daha güçlü oldu. Çünkü konuştuğunda benden daha açık konuşur. Bana elini uzatsa benden daha güçlüdür. Beni mağlup eder” Sonra naklettiği farklı rivayetlerle kelimenin manasına dair görüşleri aktarır. Bu görüşler de genellikle kelimeyi mağlubiyet diye açıklamışlardır.

Buna göre “beni konuşmasında **mağlup etti**” diye tercüme edebiliriz. Esas aldığımız tüm meal müellifleri de ayette kelimeye bu mana çerçevesinde bir çeviri yapmışlardır. Yazır ayete “Şu benim biraderim onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim ise bir tek dişi koyunum var, böyle iken «bırak onu bana» dedi ve beni söyleşmede yendi” şeklinde meal vermiştir. Bilmen de “«Muhakkak ki şu, benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu vardır. Benim için ise bir dişi koyun var. Öyle iken, «Onu bana bırak» dedi ve beni konuşmada mağlup etti.»” Diye tercüme etmiştir. Çantay “«Şu benim biraderimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var. Benim ise birtek dişi koyunum var. Böyle iken «Onu bana ver (de bakayım)» dedi, mücadelede beni yendi” Yavuz ise “Şu benim (din) kardeşimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var. Benim ise tek dişi koyunum var. Böyle iken, onu da bana ver dedi ve beni konuşmada mağlûb etti” diye mana vermiştir.

5. Meallerin Değerlendirilmesi

Genel olarak birçok ayetin mealinde “aziz” kelimesi ve “izzet” gibi aynı kökten türeyen kelimelerin meal müellifleri tarafından aynen aktarıldığını kaydettik. Kaynaklardan aktardığımız bilgiler günümüz Türkçesinde böyle bir çevirinin, ayetlerde anlatılan manaları ifadeye eksik kalacağını göstermektedir. Türkçe bilenlerin zihninde “aziz” kelimesinin delaletleri Arapçadaki kadar çeşitli değildir. Dolayısıyla ayetlerde geçen “aziz” kelimelerini mealde aynen aktarmak problemlili bir durumdur.

Mesela Fussilet suresi 41. Ayette Kuran’ın sıfatı olarak yer alan kelimenin Yazır ve Bilmen’in “aziz kitap” şeklinde verdikleri meal “değerli kitap” şeklinde anlaşılmalı. Bu şekilde anlamak hatalı olmasa da Çantay’ın “sarp bir kitap” şeklinde verdiği mealin kaynaklardaki bilgilerle daha uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Zira burada Kur’an’ın aziz diye tavsifi, “tahrife, batıla karşı korunmuş/ilişilmesi zor” olmasını belirtmektedir. Dolayısıyla “aziz kitap, şerefli kitap” türü çevirilerin kastedilen manayı tam ifade ettiğini söylemek çok zordur.

Bakara suresi 206. ayette “izzet” kelimesinin büyüklenme ile açıklandığını nakletmiştik. Bunu açıkça belirten tek meal müellifi “cahilane kibir” ifadesiyle

98 Ferra, *Meani'l-Kuran*, 2/404; Ebu Ubeyde, *Mecazu'l-Kuran*, 2/181.

99 İbn Kuteybe, s.379; Zeccac, *Meâni'l-Kuran ve i'rabuhu*, 4/327; Nehhas *İrabu'l-Kuran*, 2/219.

Çantay'dır. Elmalı'nın "onur", Bilmen'in "izzet-i nefis" şeklinde verdikleri karşılıklar, buradaki kibir mefhumunu açıkça belirtmemiştir.

Nisa suresi 139. ayette "Kafirlerin yanında izzet mi arıyorlar" ifadesinde dört meal müellifi de izzet aramayı aynen aktararak meal vermişlerdir. Burada kastedilenin "bir savunma gücü, galibiyet mi arıyorlar" anlamına geldiğini belirtmiştik. Türkçe mealde "izzet" kelimesi kullanıldığında bu mananın anlaşılacağı açıktır. Çantay izzet kelimesiyle beraber "şevket" Yavuz "zafer" kelimesini kullanarak bir bakıma izzeti açıklama yoluna gitmişlerdir.

Sad suresi 2. ayette "kafirler izzet ve ayrılık içindedirler" ifadesinde kelimeyi Yazır ve Çantay'ın "onur" diye çevirmesi bilhassa günümüz kullanımı için problemlidir. Bilmen'in "gurur" Yavuz'un "tekebbür" şeklinde yaptığı tercüme tam karşılığı sağlamaktadır.

Özetle müellifler bazı ayetlerin mealinde kelimeyi açıklamış, bazılarında da aynen korumuşlardır. Bu noktada Hasan Basri Çantay'ın açıklama hususuna en fazla önem veren meal müellifi olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Tespit edebildiğimiz kadarıyla "aziz" kelimesi Kuran-ı Kerim'de doksan dokuz yerde geçmektedir. Bunların on bir tanesi Allah Teala'nın ismi ve sıfatı dışında farklı manaları ifade için yer almaktadır. Kur'an'da ayrıca on yedi ayette kelimenin kökünden türemiş şu yedi sözcük daha bulunmaktadır: **أَعَزَّة** (iki defa), **عَزَّة** (dokuz defa), **أَعَزَّ** (üç defa), **عَزَّ**, **عَزَّزْنَا**, **عَزَّنِي**.

Klasik kaynaklardaki bilgilerden hareketle "aziz" kelimesinin Kur'an'da şu sekiz mana ile açıklandığı anlaşılmaktadır:

1- İlişilemez, ulaşılması zor. 2- Ululuk sahibi 3- Yücelik, üstünlük (zilletin zıddı) sahibi. 4- Katı/sert. 5-Zor 6- Güçlü kuvvetli. 7- Değerli. 8- Galip.

Bunların dışında kaynaklardan naklen verdiğimiz bilgiler, Kuran-ı Kerim'de yer almayan ancak "aziz" in manaları arasında sayılacak iki anlam daha olduğunu göstermektedir: "Sağlam" ve "az bulunan, nadir".

Böylece "aziz" kelimesinin Arapçada toplam on manada kullanılabildiği tespit edilmiştir. Bu çok sayıdaki farklı manaların temelde "yağmur yağdıktan sonra toprağın ezilemeyecek şekilde sertleşip katılaşması" anlamından türediği belirlenmiştir.

Ayrıca "izzet" sözcüğü, "aziz" kelimesinin kökünün mastarı olması hasebiyle

aynı paralelde ve genellikle müsbet vasfa sahip manalar taşımaktadır. Ancak izzetin menfi anlamlı bir kelime olan “hamiyet (kibir)” manasında kullanıldığı da görülmektedir. Yine de Kur'an'da “aziz” in “kibirli” anlamında kullanıldığı bir ifadeye rastlanmamaktadır. Ayrıca “aziz” kelimesinin bahsi geçen “ilişilmesi zor” anlamı “izzet” kelimesinin bazı ayetlerde “savunma gücü” şeklinde tercüme edilmesi imkanını vermektedir.

“Aziz” kelimesinin zıddı olan “zelil” sözcüğü menfi bir çağrışıma sahiptir. Ancak Maide 54. ayette *أدلة على المؤمنين* ifadesinde kelimenin müminlere karşı yumuşak davranmayı anlatan müsbet bir mana taşıdığı görülmektedir.

“Aziz” ve “izzet” kelimeleri Türkçede kullanılmaktadır. Aziz kelimesi “değer verilen, sevilen” kişi manasına geldiği gibi alçağın tersi olarak “yüce/üstün” anlamına da gelmektedir. Yine “izzet” kelimesi “değerlilik” ve “üstünlük” ifade eder. Ancak bu kelimelere Türk dilinde yüklenen anlamlar Kur'an'daki ayetleri anlamak ve açıklamak noktasında yetersiz kalmaktadır.

Çalışmada ayetlere kadim kaynaklardan hareketle verilen mealler, diğer meal müelliflerinin çevirileri ile kıyaslandığında bu yetersizlik netlik kazanmaktadır.

Anladığımız kadarıyla meal müellifleri bu hususta manayı anlamayı okuyucunun ferasetine havale etmiş gözükümlerdir. O sebeple birçok yerde kelimeyi doğrudan “aziz” diye çevirip lafzı muhafaza etmeyi tercih etmişlerdir. Her ne kadar yaşadıkları dönemde genel okuyucu kültürü buna müsait olsa da artık Kur'an'da geçen “aziz” kelimesini Türkçeye aynen aktarmanın yeterli olmayacağı müşahede edilmektedir.

Hasan Basri Çantay kelimenin lafzını korumak yerine Arapça klasik kaynaklardaki açıklamalara uygun şekilde tercüme etmeyi en fazla tercih eden meal yazarıdır. Bu durumun gazetecilik mesleği tecrübesiyle eserini halkın anlayabileceği bir tarzda kaleme almasıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Askerî, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah, *el-Furûku 'l-luğaviyye*, thk: Muhammed Selim, Kahire: Daru'l-

- ilm ve's-sekafé, 1998.
- Askerî, *el-Vücut ve'n-nezâir*, thk: Muhammed Osman, Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meali alisi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1982.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah*, thk: Ahmed Attar, Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, 1987.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı hakim ve meâl-i kerim*, İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 13. Baskı, 1984.
- Dineverî, İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kur'an*, thk: Ahmed Sakr, Beyrut: Darül-Kütübi'l-ilmiiyye, 1978.
- Ebu Ubeyde, Mamer b. Müsenna, *Mecazu'l-Kuran*, thk: Fuat Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1954.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kasım, *Kitâbü'l-Ezdâd*, thk: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Beyrut: el-mektebetü'l-asriyye, 1987.
- Ezdî, Harun b. Musa, *el-Vücut ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtim Dâmin, Bağdat: Irak Kültür ve enformasyon bakanlığı, 1988.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 2003.
- Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kuran*, thk: Ahmet Necati, Muhammed Neccar, 3 cilt Kahire: Darü'l-kütübi'l-Mısıriyye, 1955.
- Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadu'l-esnâ fi şerhi meanî esmaillahi'l-hüsnâ*, thk: Bessam Abdülvahhab el-Câbî, Limassol: al-Jaffan al-Jabi, 1987.
- Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, *Şe'nü'd-duâ*, thk: Ahmed Yusuf Dekkak, Dımaşk: Daru's-sekafeti'l-arabiyye, 1984.
- Herevî, Ebu Mansur Muhammed, *Tehzibu'l-luğa*, thk: Muhammed Avad Murib, Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-arabi, 2001.
- Himyari, Neşvan b. Said, *Şemsu'l-ulum ve devaü kelami'l-arabi mine'l-külüm*, thk: Hüseyin Amrî vd., 12 cilt, Beyrut: Daru'l-fikr, 1999.
- İsfahânî, er-Râgıb, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, thk: Safvan Davudi, Dımaşk: Daru'l-kalem, 1992.
- İbn Dureyd Muhammed b. Hasan, *Cemheretü'l-luğa*, thk: Remzi Ba'lebekki, Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, 1987.
- İbn Ebû Zemenîn, Muhammed b. Abdullah, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-aziz*, thk: Hüseyin Ukaşe, Muhammed Kenz, 5 cilt, Mısır: Faruk hadise 2002.
- Razi, Muhammed b. Ebu Bekr, *Muhtaru's-Sihah*, thk: Mahmud Hatır, Beyrut: Lübnan naşirun 1995
- Mukatil b. Süleyman, *el-Vücut ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.
- Süyûtî, Celaleddin, *el-Müzhir fi ulumi'l-luğa ve envâ'iha*, thk: Fuad Ali Mansur, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1998.
- Mertoğlu, M. Suat, "Vücut ve Nezâir", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisanu'l-arab*, 15 cilt, Beyrut: Dar Sadır, 3. Baskı, 1414 .
- İbnü's-Sikkit Ebu Yusuf Yakub b. İshâk, *el-Elfâz*, thk: Fahreddin Kabave Beyrut: Lübnan naşirun, 1998.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis*, thk: Tahir Zavi, Mahmud Tanahi, 5 cilt, Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-arabi, 1979.
- Kara, Ömer, «Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râgıb el-İsfahani». *Atatürk*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012).
- Kazvinî, Ebû'l-Hüseyn, Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekayisi 'l-luğa*, thk: Abdüsselam Harun, Beyrut: Darü'l-fıkr, 1979.
- Maverdi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, thk: Seyyid ibn Abdülmaksut, 6 cilt Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fi garibi 'l-hadis*, thk: Tahir Zavi, Mahmud Tanahi, Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979.
- Mertoğlu, M. Suat, "Vücüh ve Nezâir", *DİA* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013).
- Mukatil b. Süleyman, *el-Vücüh ve 'n-nezâ'ir fi 'l-Çur'âni 'l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.
- Nehhas, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *İrabu 'l-Kur'an*, thk: Abdülmünim İbrahim, 5 cilt, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Nehhas, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Meani 'l-Kur'an*, thk: M. Ali Sabuni, 6 cilt, Mekke: Ümmülkura Üniv.,1989.
- Nehhas, *İrabu 'l-Kuran*, Beyrut, 2001.
- Razi, İbnu Ebi Hatim, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-azim müseneden*, thk. Esad Tayyib, 10 cilt. Mekke: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1997.
- Razi, Muhammed b. Ebu Bekr, *Muhtaru's-Sihah*, thk: Mahmud Hatır, Beyrut: Lübnan naşirun, 1995.
- Salebi, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfu ve 'l-beyan*, thk: Ali Aşur, Beyrut: Daru ihyai't-Turas, 2002.
- Semin Halebi, *Umdetu 'l-huffaz*, thk. Muhammed Uyunussud, 4 cilt, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- Süyûtî, Celaeddin, *el-Müzhir fi ulumi 'l-luğa ve envâ'iha*, thk: Fuad Ali Mansur, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- Taberi, İbn Cerir, *Câmiu 'l-beyan fi te'vili 'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir 24.cilt, Kahire, Mektebetü İbnu Teymiyye, 1968.
- Vahidi, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed *el-Veciz*, thk: Safvan Adnan Davudî, Dimeşk: Daru'l-kalem, 1995.
- Vahidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed, *et-Tefsiru 'l-basit*, Riyad: İmam Muhammed b. Suud Üniv., 1430-2010.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili*, 12 cilt İstanbul: Eser Kitabevi, 1361/1942.
- Yavuz, Ali Fikri, *Kur'an-ı Kerim ve izahlı meal-i âlisi*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1981.
- Zeccac, İbrahim Ebu İshak, *Meâni 'l-Kuran ve i'rabuhu*, thk: Abdülcelil Şelebi, 5 cilt, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1988.
- Zemaşşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud, *Esasü 'l-belağa*, thk: Muhammed Uyunussud, 2 cilt, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- Zemaşşerî, Mahmud İbn Ömer, *el-Keşşaf an hakaiki gavamidi 't-tenzil ve uyuni 'l-ekavil fi vucuhi 't-te'vil*, 4 cilt, Kahire: Daru'r-reyyan, 3. Baskı, 1987.

